

ISSN: 2788-9718 (online)

ISSN: 1814-6961 (Print)

Отан тарихы
Отечественная история
History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2024. № 27 (2)

Редакция

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры (Алматы қ., Қазақстан)

E-mail: kabulzia@rambler.ru Тел.: +77014070164

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Редакциялық алқа

Аяған Бүркітбай Фелманұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Астана, Қазақстан) Scopus Author ID: 5865559700; ORCID

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі Республикалық орталығының директоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Әбіл Еркін Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Мемлекет тарихы институтының директоры (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Әжіғали Серік Ескендірұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі; Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Әлімбаев Нұрсан, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Вильмено Анне-Мари, антропология докторы, Лувен католик университетінің профессоры (Лувен, Бельгия); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, эксперименталды археология ғылыми-зерттеу лабораториясының ғылыми қызметкері, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Margulan Centre, «YMAI» Халықаралық ғылыми-зерттеу лабораториясының жетекшесі (Қазақстан – Украина); ORCID

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Кушқумбаев Айболат Қайырсыямұлы, тарих ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің аймақтану кафедрасының профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, антропология докторы, профессор (Сеул, Корея); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александер, PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Оксфорд, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Археология докторы, профессор, "Биоархеология" ғылыми орталығының жетекшісі, Вильнюс университеті. Вильнюс қ., Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муминов Әшірбек Құрбанұлы, тарих ғылымдарының докторы, арабист, профессор, ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Стамбул, Түркия); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Мұқтар Әбілсейіт Қапизұлы, «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Оно Рюосукэ, тарих ғылымдарының докторы, Васеда университетінің антропологы (Токио, Жапония);

Отенова Гульфира Елубаевна, Тарих ғылымдарының докторы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры Павлодар қ., Қазақстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, археология ғылымдарының докторы, профессор, археология және тарих департаменті, Эксетер университеті (Эксетер, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Өмер Құл, әлеуметтік ғылымдар докторы, Стамбул университетінің профессоры (Стамбул, Түркия); ORCID

Петер Финке, PhD, Макс Планк атындағы Институтының профессоры, Цюрих университеті (Цюрих, Швейцария); Scopus Author ID: 55124700300

Садвокасова Закиш Төлеханқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Уяма Томохико, PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Саппоро, Жапония); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Жауапты редактор

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы

Ғылыми редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Әбікей Арман Мұратұлы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

Редакция

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан). E-mail: kabulzia@rambler.ru; Scopus Author ID: 56195670100; ORCID.

Члены редакционной коллегии

Абиль Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор, директор Института Истории государства РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Ажигали Серик Ескендрович, доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник, почетный заведующий отделом этнологии и антропологии Института Истории и этнологии (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Абусейтова Меруерт Хуатовна, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук РК; директор Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Алимбай Нурсан, кандидат исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Аяган Буркитбай Гелманович, доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Астана, Казахстан); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Вильмено Анне-Мари, доктор антропологии, профессор Католического университета Лувен, (Бельгия, Лувен); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Исмагулов Оразак Исмагулович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, научный сотрудник Научно-исследовательской лаборатории экспериментальной археологии, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Margulan Centre, заведующая Международной научно-исследовательской лабораторией «YMAI» (Казахстан – Украина); ORCID

Кумеков Болат Ешмухамбетович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК; директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Алматы) Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Кушкумбаев Айболат Кайрслямович, доктор исторических наук, главный научный сотрудник, профессор кафедры регионоведения Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, Сеул); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, г. Вильнюс, Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муктар Абильсеит Капизович, Директор РГКП «Государственного историко-культурного музей-заповедник «Сарайшык», доктор исторических наук, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Мунинов Аширбек Курбанович, доктор исторических наук, арабист, профессор; Консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Омер Кул, доктор социальных наук, профессор Стамбульского университета; (Турция, Стамбул); ORCID

Оно Рюосуке, доктор исторических наук, антрополог Университет Васеда (Япония, Токио);

Отепова Гульфира Елубаевна, Доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А. Маргулана. г. Павлодар, Казахстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, доктор археологии, профессор департамента археологии и истории университета Эксетер (г. Эксетер, Великобритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Садвокасова Закиш Тулехановна, доктор исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Уяма Томохико, PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония, Саппоро); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300

Ответственный редактор

Муканова Гюльнар Кайроллиновна

Научные редакторы

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Абикей Арман Муратович

Мурзаходжаев Куаньш

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Сания Жуматаевна

Editorial Team

Editor-in-Chief

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan) E-mail: kabulzia@rambler.ru

Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich, doctor of historical sciences, professor, director of the of the Institute of history of state of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Abusseitova Meruert Khuatovna, doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Republican information center for studies of the historical materials (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Alimbay Nursan, candidate of historical sciences, professor; chief researcher of the C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty). Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Ayagan G. Burkhitbay, Professor of History, Deputy Director of the Institute of State History Institute of Republic of Kazakhstan, (Astana, Kazakhstan); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Azhigali Serik Yeskendirovich, doctor of historical sciences, professor, chief researcher, emeritus head of the department of ethnology and anthropology of the Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Ismagulov Orazak Ismagulovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, corresponding member of the Bologna Academy of sciences (Bologna, Italy), head of the physical anthropology laboratory of the National museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Krupa Tatiana Nikolaevna, Researcher at the Research Laboratory of Experimental Archaeology, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Margulan Centre, Head of the International Research Laboratory "YMAI" (Kazakhstan – Ukraine); ORCID

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Internal institute of Kypshak studies of the al-Farabi Kazakh national university, professor of Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Kushkumbayev Aibolat Kairslyamovich, doctor of historical sciences, chief researcher of the regional studies department of the Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Morrison Alexander, PhD, professor New College, Oxford (Great Britain, Oxford); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Motuzaitė-Matuzevičiute, Giedre, Professor (Archaeology), Full Professor, a head of Bioarchaeology Research Centre at Vilniaus Universitetas, Vilnius, Lithuania; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Muktar Abilseit Kapizovich, Director of the State Historical and Cultural Museum-preserve “Saraishyq” - Doctor of Historical Sciences, Professor: Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Myong, Soon-ok, doctor of anthropology, associate professor (Republic of Korea, Seoul); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Muminov Ashirbek Kurbanovich, doctor of historical sciences, arabist, professor; consultant of the General director on organizational affairs OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Omer Cul, doctor of social sciences, professor of Istanbul university (Turkey, Istanbul); ORCID

Ono Ryosuke, PhD, anthropologist Waseda University (Japan, Tokyo);

Otepova Gulmira Elubayevna, Doctor of Historical Sciences, Professor Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Outram Alan, Doctor of archeology, professor, Department of Archaeology and History, University of Exeter (Exeter, UK); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Peter Finke, PhD, professor of the Max Planck institute, Zurich university (Switzerland, Zurich); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Sadvokassova Zakish Tleukhanovna, doctor of historical sciences, professor; chief researcher of the C.C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Uyama Tomohiko, PhD, professor of the Slavic-Eurasian researches Center of Hokkaido University (Japan, Sapporo); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Vuilleminot Anne-Marie, doctor of anthropology, professor of the Catholic university of Luven, (Belgium, Luven); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Executive Editor

Mukanova Gulnar

Scientific Editors

Kasymova Didar

Abikey Arman

Murzakhodzhayev Kuanysh

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Kopeyeva Saniya

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Published in the Kazakhstan
Otan tarikh
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 2788-9718 (Online)
Vol. 27. Is. 2, pp. 361-375, 2024
Journal homepage: <https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРПТИ / IRSTI 03.20.
https://doi.org/10.51943/2788-9718_2024_27_2_361-375

THE DAUKESKEN (VAZIR) SETTLEMENT

Yesimkan Elsuyer uly Kanaatov¹

¹Doctoral student at Nukus State Pedagogical Institute named after. Ajiniyaz
(Seitov Str., 230203 Nukus, Karakalpakstan, Uzbekistan)

<https://orcid.org/0009-0001-6574-7530>. Email: awada@mail.ru

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2024

© Kanaatov Y.E., 2024

Abstract. *Introduction.* The article is devoted to the history of the city of Daukesken-Vazir, located in the Kungrad region of the Republic of Karakalpakstan, dating back to the 4th-3rd centuries BC and the 3rd-4th centuries AD, as well as the periods of the Golden Horde, Timurids, and Sheibanids. *Goals and tasks.* Based on the written data of foreign travelers in the Middle Ages, reports and chronicles of Russian military and scientific expeditions of the 18th-19th centuries, as well as legends that have survived to this day through folk oral works, and archaeological research that began in the 30s of the last century, tell history of the city of Vazir. *Materials and methods.* The main research material was the records of European and Russian researchers, diplomatic representatives, as well as information from publications published on the basis of the chronicles of historians of the Khiva Khanate. In the research work, primary sources are examined from the point of view of data science, using historical-genetic and comparative-historical methods. In addition, general scientific methods common to analysis and data science are used. *Results.* The archaeological and architectural complex of Vazir contains many ancient, medieval and late medieval monuments. There are many legends about them, spread through folk art. When the Mongols invaded, the city was completely destroyed. In the 15th century the city received a good fortress. The political importance of Vazir began to increase in the 16th century, and it became the capital of such large cities as Tirsek, Yangi-shahr, Adak and even Urgench, Nisa, Abiverd, Ferab. In the 17th century, Abilgazy Bahadur Khan moved the capital from Urgench to the city of Khiva, after which the city of Vazir was also deserted. Relics found in Daukesken prove that this place was a meeting place for the culture of nomads and sedentary peoples of the ancient and Middle Ages along the Aral Sea region. *Conclusion.* The city of Vazir is still a new site for archaeologists, and this historical complex can be used as a tourist attraction and a holy place.

Keywords: Ustyurt, Daukesen, Vazir, monument, legends, Sellisure, Farhat and Shirin, Ibrahim shah

For citation: Kanaatov Y.E. The Daukesken (Vazir) settlement // Otan tarikh. 2024. Vol. 27. No. 2. Pp. 361-375. (In Kaz.). DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_2_361-375

ДӘУКЕСКЕН (УӘЗІР) ҚАЛАСЫ

Есимқан Елсүйер ұлы Қанаатов¹

¹Әжинияз атындағы Нөкіс мемлекеттік педагогикалық институты
(Сейтов көш., 230203 Нөкіс, Қарақалпақстан, Өзбекстан)

Докторант

<https://orcid.org/0009-0001-6574-7530>. Email: awada@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2024

© Қанаатов Е.Е., 2024

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақала Қарақалпақстан Республикасы Қоңырат районы аймағында орналасқан біздің эрамызға дейінгі IV-III ғасырларға және біздің дәуіріміздің III-IV ғасырларына, сондай-ақ, Алтын Орда, тимуридтер, шайбанидтер дәуірлеріне тиісті Дәукескен-Уәзір қаласы тарихына арналған. *Мақсаты мен міндеттері.* Орта ғасырдағы шет ел саяхатшыларының, XVIII-XIX ғасырлардағы орыс әскери және ғылыми экспедицияларының жазба деректеріне, сондай-ақ, халық ауызекі шығармалары арқылы осы күнге жетіп келген аңыз-әңгімелерге, және де өткен ғасырдың 30-жылдарынан басталған археологиялық зерттеулерге сүйене отырып Дәукескен-Уәзір қаласының тарихын баяндау. *Материалдар мен әдістер.* Еуропалық және орыс зерттеушілерінің, дипломатиялық өкілдерінің жазбалары, сондай-ақ, Хиуа хандығы тарихшылары жылнамалары негізінде жарық көрген басылымдардағы мәліметтер зерттеудің басты материалы ретінде қолданылады. Зерттеу жұмысында түпнұсқа дереккөздер деректану тұрғысынан, тарихи-генетикалық және салыстырмалы-тарихи әдісті қолдану арқылы қарастырылады. Сонымен қатар талдау және деректануға ортақ жалпы ғылыми әдістер қолданылады. *Нәтижелер.* Уәзір археологиялық-архитектуралық кешенінде ежелгі, ортағасырлық және кейінгі ортағасырлық көптеген ескерткіштер бар. Олар жайлы халық ауызекі шығармашылығы арқылы тарқалған аңыз-әңгімелер көп. Моңғолдар басып кіргенде қала толық қиратылады. XV ғасырда қала недәуір жақсы бекініске ие болады. Уәзірдің саяси маңызы XVI ғасырдан бастап арта бастайды да ол Тірсек, Янгі-шехр, Адақ, тіпті Үргеніш, Ниса, Абиверд, Фераб сияқты ірі қалалардың астанасы болады. XVII ғасырда Әбілғазы Баһадүр хан астананы Үргеніштен Хиуа қаласына көшіреді, соннан кейін Уәзір қаласы да қаңырап қалады. Дәукескеннен табылған жәдігерлер осы жердің Арал бойындағы ежелгі және орта ғасырлардағы отырықшы халықтармен көшпенділердің мәдениеті бас түйістірген орны болғандығын айғақтайды. *Қорытынды.* Уәзір қаласы археологтар үшін әлі де зерттеуді қажет ететін тың объект саналады. Бұл тарихи кешеннің туристік объект және киелі жер ретіндегі пайдалану мүмкіндігі зор.

Түйін сөздер: Үстірт, Дәукесен, Уәзір, ескерткіш, аңыз-әңгімелер, Селлизюр, Фархат пен Шырын, Ибраһим шах

Дәйексөз үшін: Қанаатов Е.Е. Дәукескен (Уәзір) қаласы // Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 2. 361-375 бб. (Қаз.). DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_2_361-375

ГОРОДИЩЕ ДАУКЕСКЕН (ВАЗИР)

Қанаатов Есимқан Елсүйер улы¹

¹Нукусский государственный педагогический институт им. Ажинияза
(ул. Сейтова, 230203 Нукус, Каракалпақстан, Узбекистан)

Докторант

<https://orcid.org/0009-0001-6574-7530>. Email: awada@mail.ru

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2024

© Канаатов Е.Е., 2024

Аннотация. *Введение.* Статья посвящена истории города Даукескен-Вазир, расположенного в Кунградском районе Республики Каракалпакстан, относящегося к IV-III векам до нашей эры и III-IV векам нашей эры, а также периодам Золотой Орды, Тимуридов, и Шейбанидов. *Цель и задачи.* На основе письменных данных иностранных путешественников в средние века, отчетов и летописей русских военных и научных экспедиций XVIII-XIX веков, а также преданий, дошедших до наших дней через народные устные нарративы, и археологических исследований, начавшихся в 30-е годы прошлого века, изложить историю города Вазир. *Материалы и методы.* В качестве основного исследовательского материала использованы записи европейских и российских исследователей, дипломатических представителей, а также сведения из изданий, изданных на основе летописей историков Хивинского ханства. В нашем исследовании первоисточники рассматриваются с точки зрения науки о данных, с использованием историко-генетических и сравнительно-исторических методов. Кроме того, используются общенаучные методы, общие для анализа исторических фактов. *Результаты.* В археологическом и архитектурном комплексе Вазира находится множество древних, средневековых и позднесредневековых памятников. О них ходит множество легенд, распространяющихся из уст в уста. После вторжения монголов, город был полностью разрушен. В XV веке город превратился в защищенную крепость. Политическое значение Вазира начало возрастать с XVI века, когда он стал центром таких крупных городов, как Тирсек, Янги-шехр, Адак и даже Ургенч, Ниса, Абиверд, Фераб. В XVII веке Абиьлгази Бахадур-хан перенес столицу из Ургенча в город Хиву, после чего опустел и город Вазир. Реликвии, найденные в Даукескене, доказывают, что это место было местом встречи культур кочевников и оседлых народов древнего и средневекового Приаралья. *Заключение.* Город Вазир является все еще актуальным, требующим внимания объектом для археологов, и этот исторический комплекс можно использовать как туристическую достопримечательность и святое место.

Ключевые слова: Устюрт, Даукескен, Вазир, памятник, легенды, Селлизюр, Фархат и Ширин, Ибрагим-шах

Для цитирования: Канаатов Е.Е. Городище Даукескен (Вазир) // Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 2. С. 361-375. (На Каз.). DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_2_361-375

Кіріспе. Дәукескен – Көне Үргеніштен 60 шақырым солтүстік-батыста, Үстірт платосының жырасында орналасқан тарихи, археологиялық-архитектуралық кешен. Біздің эрамыздың III-IV ғасырлары және XV-XVII ғасырларына тиісті ескеркіштер жиынтығынан тұрады. Ескерткіштер кешенінің платодағы бөлімі Қарақалпақстанның Қоңырат ауданы территориясына, төменгі жағы Түркменстанның Ташауыз облысына қарайды.

Дәукескен-қаланың тарихы аз зерттелген, ол жайлы тарихи жазба деректер де көп емес. XIX ғасырда өмір сүрген голландиялық шығыстанушы Мишель Жан Де Гье Дәукескен қаласы орта ғасырлардағы Гит және соңғы-ортағасырлық Уәзір қаласы екеуі бір қала, деп есептеген (Michiel, 1875: 63-64), Бартольд болса Гитті әріректе, платоның шығысында Медминия қаласымен қарама-қарсы орналасқандығын, ал Уәзір қаласының XIX ғасырға дейін атақты мекен болғандығын, оның қасында Шемаха қаласы бар екенін атап өтеді (Бартольд, 1963: 207). Уәзір қаласының орналасқан жері жөнінде көп пікірталастар болған. Мәселен, Ахмед Зеки Велиди Тоган Де Гье ұсынған локализацияға қарсылығын білдіріп, бұл пункттің Айбүйір қорғаны қалдықтарымен

сәйкес келеді деп сенеді (Ibn Fadlan's, 1939: 18). С.П. Толстов болса Дәукескен қаласы соңғы орта ғасырларда Батыс Хорезм хандығы астанасы болған Уәзір қаласы екендігіне күмәні жоғын білдіреді (Толстов, 1948: 53).

Соңғы зерттеулер Дәукескен қаласының соңғы орта ғасырларда өте маңызды орталықтың бірі болған Уәзір қаласымен бір екендігін көрсетеді (Хожаниязов, Хақимниязов, 1997: 7).

Ескерткіштер кешені 1946-1947 жылдары КСРО Ғылымдар академиясының Хорезм археологиялық-этнографиялық экспедициясы, 1958 жылы Түркменстан ССР Мәдениет министрлігі мәдени ескерткіштерді қорғау бөлімі, 1963-жылы ӨзССР Ғылымдар академиясы тарих, тіл және әдебиет институты тарапынан зерттелді.

Материалдар мен әдістер. Мақаладағы материалдар Уәзір қаласының орта, кейінгі орта ғасырлардағы саяси және әлеуметтік рөлін анықтау және қала тарихымен сабақтас болған түрлі тарихи оқиғалар, көрнекті тарихи тұлғалардың іскерліктері жайлы түсінік қалыптастыру үшін талқыға тартылған. Мақалада қолданатын материал еуропалық және орыс зерттеушілерінің, дипломатиялық өкілдерінің жазбалары, сондай-ақ, Хиуа хандығы тарихшылары жылнамалары негізінде жарық көрген басылымдардағы мәліметтер басты материал ретінде қолданылады. Атап айтқанда, А.Дженкинсон, Әбілғазы, Мунис пен Агахи, В.В. Бартольд, П.П. Иванов, Я.Г. Гулямов, С.П. Толстов, Б.Б. Ахмедов, С.Е. Әжіғали, Ғ. Хожаниязов, Ж.Хақимниязов және т.б. тарихшы, зерттеуші, ғалымдардың еңбектерінен пайдаланылды. Зерттеу жұмысында түпнұсқа дереккөздер деректану тұрғысынан, тарихи-генетикалық және салыстырмалы-тарихи әдісті қолдану арқылы қарастырылады. Сонымен қатар талдау және деректануға ортақ жалпы ғылыми әдістер қолданылады.

Талқылау. Уәзір-Дәукескен бірінші рет 1460-1464 жылдары тимуридтер әулетінен шыққан Хорасан мемлекетінің әміршісі Хүсейн Байқараның әскери әрекеттерімен байланысты еске алынады (Материалы, 1938: 539). Кейінгі Уәзір туралы мәліметтер шайбаниттердің Хорезмді жаулап алу дәуіріне (1505-ж.) тиісті (Ахмедов, 1985: 25). 1512-жылы көшпенді өзбектер арасынан Елбарыс хан Уәзір қаласында бірінші Хиуа ханы ретінде таққа отыруы деректерде сақталған (Бартольд, 1965: 75). 1513-жылдан бастап ширек ғасырдан астам уақыт Хорезм аймағына әртүрлі кезеңдерде Бұхара ханы Убайдулла тарапынан соққылар беріліп тұрды. Осыған орай Уәзір қаласына шабуылдар Ескендір Мунши еңбектерінде айтылады (Материалы, 1938: 65-66).

Қала және оның айналасындағы оқиғаларды 1558-1559 жылдары Уәзірге келген ағылшын Антони Дженкинсонның жазбаларынан табамыз (Английские..., 1937: 176-177). Уәзір қаласы жайлы XVII-XIX ғасырлардағы Хиуа тарихшылары, атап айтқанда, Әбілғазының «Түрік шежіресі» кітабында (Абуль-гази, 1906: 172-209), хиуалық жылнамашылар Мунис пен Агахидің еңбектерінде (Мунис, Огахий, 2019) аталады.

Дәукескен (Уәзір) және оның қирандылары жайлы орыс және шетел ғалымдарының, саяхатшыларының, елшілерінің, атап айтқанда, И.Д. Хохлов (1669) (Веселовский, 1891: 49), Л.Ф. Костенко (1873) (Костенко, 1880: 197), Р. Ленц (Lenz, 1870: 18, 21), П.И. Лерх (Lerch, 1873: 13), Н.Г. Петрусеви́ч (Петрусеви́ч, 1878: 252), В.Н. Лохтин (Лохтин, 1879: 16) және т.б. жазбаларында кездеседі.

Дәукескен қирандысын бірінші рет бақылау тәрізіндегі ғылыми зерттеу жұмыстары 1928-жылы КСРО Ғылымдар академиясы Түркменстан филиалы және Хорезм және Орта Азия бойынша өкіл Л.С. Соколов тарапынан жүзеге асырылды (Умняков, 1929: 24).

Зерттеу нәтижелері. Қазіргі уақытта Дәукескен жартылай бұзылған қала қабырғалары және төбеліктер жүйесінен тұрады. Кешеннің жалпы ауданы

100 гектардан артық. Бірінші зерттеуде-ақ ол бірнеше бөлімдерден тұратыны аян болған: қала, қала маңы немесе төменгі қала, қала некрополы, бағы-паркі, суғару системасы және т.б.

Жоғарыдағы қала тек қана солтүстік және шығыс қабырғаларына ие, оңтүстіктен және батыстан платоның 30 метрлік биіктіктегі тегіс жыралармен шекараланған. Солтүстік қабырғасының ұзындығы 730 м, шығысы 260 м. Сыртқы жағында қабырға түбінде тереңдігі 1,5-2,0 м., ені 17 м. ге дейін болған ор (қәндек) бар. Солтүстік-батыс бұрышында жоба бойынша биіктігі 20 м. 30x30 м. квадрат өлшемдегі арка болған. Қала айналасында екі құдық, үш мазарстан және мешіт қирандылары белгіленген. Сондай-ақ, ертеде қала құрылысы орны болғандығын білдіретін төбеліктер бар.

Жоғарыдағы қаланың қабырғалары екі рет қайта құрылған. Кіру есігі шығыс қабырғада орналасқан болып, екі мұнарамен оралған. Қаланың және мұнараның қабырғаларында оқатар орындар бар. Соңғы ортағасырлық қаланың бекініс қабырғалары көне қала қалдықтары үстіне салынған. Олар тас және кіші өлшемдегі қам кірпіштерден құрылған. Ішкі дәлізде оқ ату орындары орналастырылған (Материалы..., 1985: 66-67).

Хорезм XIV ғасырдың екінші жартысында экономикалық және саяси жақтан Алтын Ордамен байланыста болды. Әмір Темірге қарсы Алтын Орда билеушілерінің басып алу күресінде форпост ретінде қызмет етті және ең маңызды орталық сауда керуендері жолының бірі болды. Әмір Темірдің 1372-1388-жылдары Хорезмге аттануға мәжбүр болуы осы факторлармен түсіндіріледі.

XV ғасыр басы – XVI ғасырларда Арал бойының экономикалық аймағы саналатын Дариялық озасис зонасы өркендей бастады. Жаңа қалалар, атап айтқанда, Адақ, Янги-шехр, Терсек және т.б. қалалар пайда болды (Гулямов, 1957: 173). Оазистің негізгі орталығы Уәзір қаласы болды. Уәзір қаласы бірнеше мәрте Арал бойы хандарының резиденциясы ретінде қызмет етті, сондықтан қалада соғыс көп болды.

Жалпы Үстірттің оңтүстік және оңтүстік-шығыс бөлімдерінде жаңа қалалардың пайда болуы немесе ескі қала орындарының қайта гүлденуі Әмударияның бір тармағының (Дариялық) Үстірт етегі бойлап Сарықамыс көліне қарай ағуы болды.

Бізге белгілі, монғол әскерлері 1221-жылы Хорезмге басып кіргенде Үргенішті жаулап алу қиынға созылады, сонда Әмударияның суын Аралға емес, Сарықамысқа қарай бұрып жіберіп, жол бойындағы қалалардың барлығын суға батырып, Үргенішті алады. XIII ғасырдың ортасынан бастап XVI ғасырдың екінші жартысына дейін Аралға Әмудариядан бармай қалып, теңіз қазіргіден де бетер құрғап қалады. Міне сол уақытта теңіз айналасындағы халықтардың біразы Уәзір, Адақ, Терсек, Үргеніш т.б. қалаларына барып орналасады.

XV ғасыр орталарында Хорезм Мұстафахан басшылығындағы көшпенділер тарапынан жаулап алынды. Ол астана ретінде Уәзірді таңдайды. Хондемірдің айтуларына қарағанда, Мұстафахан Үргенішті жаулап алған соң оның бір бөлегін Уәзірге көшіреді (Ахмедов, 1965: 64-65). Кейінірек Уәзір қаласы тарихы белгілі уақыт аралығында Хүсейн Байқара сұлтанның әскери әрекеттерімен байланысты болып тұрды.

XV ғасырдың 60-жылдары Хүсейн Байқара сұлтан Әбіл-Сайдпен тақ үшін ұзақ күресі кезінде бірнеше рет Арал бойындағы Астрабадқа қашып барды және сол жерде Хорасанға аттану үшін күш топтады. 1460-жылы 41 күндік қоршаудан соң Хүсейн сұлтан Уәзірдің билеушісі Мұстафаханмен бейбітшілік келісім жасап, бір-біріне өзара қымбат бағалы сыйлықтар алмасады: Мұстафа Хүсейнге өзінің сүйікті лашынын, ал Хүсейн болса Мұстафаға Бехбуд атты тұлпарын тарту етеді. Осыдан соң қоңыраттық әмірлердің бірі Ақсұпының шақыруымен Адақ қаласына бағыт алады да ол жерде 1461-жыл орталарына дейін орналасады. Арадан көп өтпей Осман Қоңырат Якуб

оғланмен бірге Мұстафаханды тағынан құлатады. Осман қоңырат оған дейін Мұстафа ханның қол астында қызмет еткен белгілі әмірлерінің бірі болған. Мұстафа ханның Үргеніштің тұрғылықты тұрғындарын Уәзірге күштеп қоныс аудартқаннан кейін, халық оған қарсы көтеріліске шығады. Осман Қоңырат осы сәтті пайдаланып қалады, ал Мұстафа хан Маңғышлаққа кетуге мәжбүр болады (Тулибаева, 2003: 147-148).

Авторы белгісіз «Таврих-и-гузидии Нусрат-нами» (Жеңістер тарихы кітабы) айтылуынша, хижра 891-жылы (жылқы жылы), яғни, 1486-жылы шайбаниттермен тимуридтер ортасында «ұлы қақтығыс» орын алады. Мұхамед Шайбани хан басшылығындағы көшпенділер Хорезмге басып кіреді де Адак, Болдымсаз, Терсек қалаларын жаулап алады. Уәзір қаласы үшін басты күрес болып өтеді. Бұл жерде шайбаниттерге қарсы Хазарасп, Хиуа, Қат, Үргеніш және Болдымсаз қалаларынан әскерлер қарсы шығады. Бұдан басқа Хорасан билеушісі Хүсейн үлкен баласы Бади аз-заман Мырза басшылығында әскерді күшейту үшін 30 000 адам жібереді. Шайбаниттер жеңіліске ұшырап, Дешті Қыпшаққа кері қайтады. Осы жеңістен соң Хүсейннің билеушілігінің ақырғы жылдарына дейін Хорезм оның найыбы Шынсұпы тарапынан басқарылады (Материалы, 1969: 23-25).

XVI ғасыр басы Дәукескенге үлкен апат алып келеді. 1505-жылы көшпенділер Арал бойына шабуыл жасады. Бұл жолы оларға Әбілқайыр ханның немересі Мұхамед Шайбани басшылық етті. Алғашында Уәзір, кейін Үргеніш қалаларын жаулап алды. Бұл жердің әкімі етіп Қыпшақбай дайындалды (Ахмедов, 1965: 25). Бірақ парсылар Шайбаниттерді жеңген соң Хорезм сефевидтер қарамағына өтті, яғни Үргеніш, Хиуа, Уәзір қалаларын Сефевидтер мемлекетінің шахы Исмайыл жаулап алды (Гулямов, 1957: 175).

1512-жылы Хиуа хандығы тағына осы Уәзір қаласындағы көшпенді өзбектер династиясының билеушісі Елбарыс хан отырды. Осы қалада Хиуа хандығына негіз салынды. Елбарыс Үргенішті, Хиуаны, Хазарасп және Арал бойының басқа да қалаларын қызылбастардан тазалайды. Әмударияның төменгі ағысына Елбарыс және оның інісі Білбарыстың келуі бұл орталықта анағұрлым абыройға ие сопылық тариқаты дінбасыларының қызметімен байланысты.

Бұл жерде моңғолдар жаулап алғанға дейінгі дәуірлерде үлкен тәсірге ие болған Құбравия дәруіштік тариқатына негіз салынған және дамып отырған. Сопылық тариқатының шайхылары Дешті Қыпшақпен бұрыннан-ақ тығыз байланыста болған.

Танымалы шайх Сейіт-ата ұрпағы, сол дәуірде Арал бойында жасаған шайхылардың бірі Қожа Қитал әр жылы Дешті Қыпшаққа дәруіштік етіп садақа жинауға баратын еді.

Әбілғазының айтуынша, Уәзірде жасайтын қария-қазы Омар да өте тәсіршең адам болған. Ол Исмайыл шахтың бұл жерге әкелген найыбына ашықтан-ашық құрметсіздігін көрсетіп, халықты оған қарсы көтеріліске шығуға үгіт-насихат жүргізген. Басты себеп ирандық найыптың шиа ағымынан екендігі еді. Елбарысты Дешті Қыпшақтан шақыртып алуда Қожа Қитал дәнекер болды.

Осы кезеңдерде Әмударияның төменгі ағысына және Дәукескенге қарай ұйғыр, найман, қият, қоңырат, нөкіс, маңғыт, қыпшақ, қаңлы сияқты Арал бойындағы халықтардың, яғни, қарақалпақ, қазақ, аралдық өзбектердің қалыптасуына негіз болған ру топтары көшіп келді.

1524-жылы Елбарыс хан Хазараспқа аттанып өзіне Хорасан тауларының солтүстік шекаралары Майхеннен бастап Дурунға шейін, Балқан және Маңғышлақты иеледі. Бұл аймақ Хорезмді билеуші екі әулет, атап айтқанда Елбарыс пен Білбарыс және Аминек ұрпақтары арасында бөлінді (Материалы, 1938: 323-324). Бірақ Елбарыс хан өлген соң мирасқорлар арасында тақ үшін жанжал шығады. Уәзір қысқа уақыт ішінде үш мәрте қолдан-қолға өтеді. Бүліншілікті пайдаланып Уәзір тағына Білбарыстың баласы

Ғази сұлтан отырады. Кейін Аминек ханның ұлы Авинеш хан келеді (Материалы, 1969: 440-443). Өздерінің күресінде олар шайбаниттерге жиі жүгінді, бұл Бұхара ханы Убайдаллаға Хорезмнің ішкі істеріне араласуға мүмкіндік берді. Ақыр-соңында 1537-жылы ол Хорезмге шабуыл жасады да Үргеніш және басқа да қалаларды өзіне қаратады. Сонымен бірге ол «Барлық аймақтың билеушісі» – Уәзірді өз резиденциясына айландырды. 1539-жылы Хорезм тәуелсіз болды (Материалы, 1938: 65-66). Ханзадалар Убайдулла ханды қыспаққа алып Хорезмнен бас тартуға мәжбүрледі және бірінші шабуыл уақытында тұтқынға түскендердің барлығын қайтарды.

Он жыл бойы (1539-1548 жж) Аминек ханның баласы Қалхан солтүстік-батыс уәлаятты басқарды. Одан кейін Қалханның ағасы Ағадай хан астанасы Уәзірде халифалық тәжін киді. Мунистың жазуы бойынша, ол мемлекетті сегіз жыл жеті ай басқарған. Оның бес ұлы – Қажым, Темір, Махмұт, Болат және Аллақұлы. Олардың екеуі Хорасанмен Бегабатты басқарды, ал қалған ханзадалар Уәзірде болды.

Хижраның 965-жылы (1558-ж.) Қажымұхамет (Қажым) хан Уәзірде таққа отырады.

Осы жылы астанаға Мәскеудегі ағылшын сауда агенті Антони Дженкинсон келеді, 14-қазан күні Қажым ханға Мәскеу Императорының жарлығын тапсырады (Английские, 1937: 176). 1565-1566 жылдары Үргеніш билеушісі Али сұлтан қайтыс болғаннан кейін Қажым хан ол жерде хан сарайына құрады (Материалы, 1938: 73).

1593-жылы Мауереннахр ханы Абдулла Арал бойын жаулап алады. Қажым хан Сефевидтерге қашады. Сол кезде Уәзір халқы бұхарлықтармен ұзақ қарсыласады. Төрт ай қоршаудан соң Абдулла қаланы басып алады (Материалы, 1938: 88).

1598-жылы Оңтүстік Арал бойы бұхарлықтардан азат етілген соң Қажым хан жанұялары арасында жерлерді бөліске салады. Ол өзінде Үргеніш пен Уәзірді қалдырады. Бірақ 1600-жылы бұл қалаларды үлкен ұлына босатып береді де екінші ұлы басқарып отырған Хиуаға аттанады.

XVI ғасырда Үргенішпен Уәзірге Маңғышлақтан ноғайлар тарапынан ығыстырылып шығарылғандар келіп қоныстанады (XVII ғасыр басында олар Маңғышлаққа қайтады) (Материалы, 1938: 169; Гулямов, 1957: 198; Вайнберг, 1960: 115).

1623-жылы таққа Испандияр хан келуімен Уәзір кіші інісі Шериф Мұхамедке беріледі (Бартольд, 1963: 89-90; Абулгази, 1897: 239-294).

XVII ғасыр ортасында Хиуа ханы Әбілғазы Уәзірмен Үргеніш халқын Хорезмнің оңтүстік бөліміне көшіреді. Солай етіп таза қоныста Жаңа Үргеніш және Жаңа Уәзір қорғандары құрылады. Осылайынша қаланың ғұмыры аяқталады.

Уәзір қаласының тастап кетілуіне аймақта қуаңшылықтың орын алуы себеп болды. XVI ғасырдың екінші жартысынан бастап Әмударияның ағысының өзгеруі, яғни Арал теңізіне қарай ағуы XIX ғасырға дейін Дариялық бойындағы қала-ауылдардың босап қалуына алып келеді. Дженкинсонның жазуынша, Уәзір XVI ғасыр орталарынан бастап Дариялықтың құруы себепті құлдырай бастаған (Английские, 1937: 137).

XVII ғасыр орталарында Уәзір, Шемаха-қала, Үргеніш қирап немесе босап қалған.

XIX ғасырдың басында Әмудария Лаузан арқылы Дариялыққа құяды. XVII ғасырда қараусыз қалған ортағасырлық ирригациялық аймақтарды игеру жұмыстары жүргізіліп, ескі магистральдық каналдар тереңдетіліп, пайдаланылады. Дариялық каналының арнасындағы суды көтеру үшін бірқатар бөгеттер, соның ішінде Уәзір маңындағы қуатты Егенн-Клич бөгеті салынды (Анрианов, 1969: 182).

Осы кезеңдерде Дәукескен қаласы территориясы ішінара игеріледі. Қорғанның қирандыларында бірнеше бөлмелері бар үйлер пайда болады.

XIX ғасырдың орталарында Мұхамед Әмин ханның тақта отырған кезінде хандық астанасын Хиуадан Көне Үргенішке көшіруге әрекеттер болады. Ол бойынша тиісті лауазымдағы адамдарына тапсырмалар да береді. 1847-жылы хан көне Уәзірге келіп аймақты тексереді, кейіннен Аллақұлы хан дәуірінде Бұхарадан әкелген тұтқындарды орналастырады. Бірақ Мұхамед Әмин ханның жоспары амалға аспайды, себебі ол көп өтпей соғыста қаза табады. 1857-жылы Хиуаның жаңа ханы Сейд Мұхамедтің нұсқауымен Лаузан каналы жабылады да оның салдарынан Ханабадтағы, Көне Үргеніштегі барлық жерлер Дәукескенге дейін босап қалады (Хожаниязов, Хақимниязов, 1997: 51-53).

Дәукескендегі архитектуралық ескерткіштер талай аңыз-әңгімелерге арқау болған. Қиранды қала маңындағы ерекше архитектуралық үлгідегі екі кесене жайлы жергілікті ел ғасырлар бойы ғажайып аңыздарды ауыздан-ауызға айтып, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отырған). Ол ескерткіштер аңыздардағы тас ұстасы, тауды жарып су әкелген Фархат және оның сүйіктісі Ибрахим Әдхам шахтың қызы Шырынның кесенелері.

Аңыздарға қарағанда, ерте замандарда Дариялық пен Сарықамыс уәлаяттарында құдіретті Ибрахим Әдхам деген шах билеген екен. Оның Шырын атты қызы болып, ол сол патшалықтағы тас ұстасы Фархатқа өте ғашық болады. Екі жастың қосылуына қарсы болған әкесі Ибрахим шах қызына ойын ашық айта алмайды да “кімде-кім Үстірт жыраларын кесіп, арық ашып, қорған құрса соған қызымды беремін” деп жар салады. Фархат тауды-тасты кесіп жүрген ұста болса да, патша айтқан ауқымдағы жұмысты бір өзі орындай алуы қиын еді. Махаббатына жету жолында Шырын да қарап қалмайды, ол түнде мыңдаған құлдарды жұмсап Фархаттың жұмыстарына жәрдем береді.

Айтылған уақыт жетіп келеді, арық та дайын болады. Ибрахим Әдхам шах бұдан хабар тауып, таң қалады да қаһарға мінеді. Себебі, бұл жұмысты адам түгіл дәу де істей алмас еді. Бірақ, айтылған уәде бар. Шырынды қарапайым бір ұстаға беруді ар санаған шах та сұмдыққа кіріседі. Түнде мыңдап құлдарын жұмсап арықтың бір бөлімін терең етіп қаздыртады. Ертесіне Шырынға: “Көрдің бе, бүгін түнде сен сүйген Фархат жұмыс істеген жоқ, жұмысты дәу орындады. Фархат – өтірікші, сені оған бермеймін”, - дейді. Бұны есіткен Фархат махаббат дертіне шыдай алмай қаза табады. Оның ізінше Шырын да өзіне қол жұмсап, сүйгенінің ізінен о дүниеге аттанады. “Дәукескен” аталымының келіп шығуына да осы оқиға себеп болған, деседі. Қаланың оңтүсік жағында Үстірт жырасы жағасында қатар орналасқан екі кесене осы екі ғашықтардыкі, деп есептеледі (Пугаченкова, 1963: 315; Ходжаниязов, 2007: 18).

Ежелгі Хорезм өркениетін зерттеу жұмыстарына басшылық еткен С.П. Толстов 1939-жылы Тахта қаласының қасындағы колхозда жұмыс істейтін түркмен-яумыттан естіген аңызын төмендегіше баяндайды: бұл қорғанды (Дәукескенді) Фархат деген дәу құрған екен. Ол Хорезм патшасының қызы Шырынға ғашық болып қалады да қыздың қолын сұрайды. Патша бұны естіп ашуланады. Дәуге қызын бергісі келмейді, сонымен бірге оның бетін қайтаруға да жүрексінеді. Сөйтіп ол бақсы кемпірді алдырып, кеңес сұрайды. Кемпір Фархатқа орындай алмайтын қиын тапсырма беруді, яғни, тауы-тасы жоқ Қарақұм шөлінің ортасынан тас қамал құрғызу керектігін айтады. Бірақ, дәу алыс таулардан тастарды тасып тапсырманы орындайды. Ол жұмысты ақырына жеткізер уақытта патша бұдан хабар алып бақсы кемпірге тағы да жүгінеді. Ол белгіленген күні бір уақыттың өзінде 9000 бас жаңа туылған бота, сонша құлын, бұзау және қозы сойып беруін сұрайды. Айтылған мерзімде бақсы кемпір құрылысы бітейін деп жатқан қамалдың алдына келеді. Осы кезде Хорезм тараптан ұлы айқай-шу естіледі. Фархат кемпірден бұл не, деп сұрайды. Кемпір оған патшаның қызы Шырын өлді, соған адамдар жылап жатыр дейді. Бұны есіткен Фархат иығына салып келе жатқан таудай тасты аспанға қарай лақтырады. Бұл қамалға қойылатын ең ақырғы тас болатын. Жерге

қайта оралған тас Фархаттың басына түсіп езіп жібереді. “Фархат өлді” деген қайғылы хабарды есіткен Шырын да өзіне қол жұмсап сүйіктісінің өлі денесінің үстіне құлайды (Толстов, 1948: 23-24).

Дәуекескенге байланысты аңыз тұңғыш рет VII ғасырда Иран арабтар тарапынан фатх етілместен бұрын, Иран шахы Хысрау II Парвиздің (590-628) малика Шырынға деген махаббаты негізінде дүниеге келген, деп саналады. Бұл аңыз Фердаусидің “Шахнамасына” да кірген.

Халық арасында Фархат-Шырын есімдерімен байланысты әртүрлі аңыз-әңгімелер болған. Бірақ 1181-жылы Низами Генжавидің “Хұсрау мен Шырын” дастанында ару Шырынға ғашық болған қарапайым қолөнерші, тас ұстасы Фархат бейнесі пайда болады. Бұл қаһарманның махаббаты жауапсыз қалады.

1483-1485-жылдары аталмыш сюжетті ұлы ойшыл ақын Әлішер Науаи өзінің “Фархат пен Шырын” дастанында қолданып, қаһармандардың тағдырын бір-біріне сабақтастырып суреттейді. Осыдан соң Фархат пен Шырын жайлы қилы-қилы шығыс аңыздары пайда болып, олардың барлығында екі ғашықтың махаббаты жырлана бастайды.

Науаидың “Фархат пен Шырын” дастаны Орта Азия және Кавказдың біраз аймақтарына кең тарайды. Сондықтан, дастандағы болып өткен оқиғалар қай жерде жүз орын алғанын анық айту мүмкіндігі жоқ. Бұл аңыз мифологиялық негізге құрылғаны көрініп тұрады. Себебі, онда дәу бейнесі бар.

Науаи жасаған дәуірде Уәзір Герат пен Хорасан арасында орналасқан өте маңызды қалалардың бірі болған. Науаи мен Байқара балалықтан дос болған. Хүсейн Байқара Хорасан мемлекетін басқарған уақытта Уәзір Хорезмдегі ең үлкен қалалардан бірі еді. Байқараның өзі Уәзір қаласына шабуыл жасап, ала алмай, қаланың ханы Мұстафамен келісім жасап, жақын жердегі Адақ қаласында пана табады. Науаи Герат пен Хорасан арасындағы атағы шыққан Уәзір қаласы, ондағы Фархат-Шырын кесенелері, аңыздары жайлы естіген, тіпті ол жерлерге барған болуы ықтимал.

Жоғарыдағы Фархат-Шырын аңызындағы Ибрахим Әдхам шахқа байланысты өз алдына тағы бір аңыз Маңғышлақ өлкесінде кең тараған.

Ибрахим ибн Әдхам тарихта белгілі тұлға болған. Ол суфизм ілімінің негізін салушылардың бірі болып көп жерлерде дәруіштік еткен. Оның есімі де халық арасында қасиетті саналып, оған арнап кесене де орнатылған. Ибрахим шах кесенесі Қарақалпақстандағы қасиетті орындардың қатарында тізімге алынып, ол Дәуекескеннен солтүстік-батыста 30 шақырым жерде орналасқан.

Ибрахим шах мазары және кесенесі жайлы Х. Есбергеновтың «Қоңырат: тарихый хәм мәдений естеликлері» атты кітабында мынандай мәлімет келтіріледі: «Ибрахим шах күмбезі орта ғасырларға тән жалпақ тастармен XIV ғасырға тән «шырша» тәріздес тәсілмен өрілген.... XVII-XVIII ғасыр естелігі. Ибрахим шахтағы екінші күмбез XVII-XVIII ғасыр ескерткіші, Бөтентау (Үстірттің құрамдас бөлігі, сәл ажырап тұрғандықтан осылай аталған)да Ибрахим Әдем (Әдхам)нің мазары орналасқан, IX-XI ғасыр ескерткіші (Есбергенов, 1993: 86). Ғ. Хожаниязов пен О. Юсупов авторлығындағы «Қарақалпақстандағы муқаддес орынлар» Қоңырат ауданындағы мазарлар тізіміне Ибрахим шах мазары да енгізілген (Хожаниязов, Юсупов, 1994: 63).

Ибрахим шах туралы мынадай аңыз-әңгімелер өрбіген:

Ол Балх уәлаяты (Ауғанстан) тағын билеген, яғни шах болған.

Шах уағында-ақ ел арасында әділ билеуші, данышпан, әулие атағы шыққан. Ол ғаріп, жетім-жесір, соқыр-майыптарға тұрақты түрде қамқорлық жасаған. Бірақ ол бір күні тақтан безінеді. Не үшін?

Қурайшийдің «Рисолаларында» былай делінген: «Ибрахим ибн Әдхам Балх баяндарынан. Аң аулап жүріп түлкі немесе қоянның артынан қуып бара жатса, ғайыптан: «Сен осы нәрсе үшін жаратылдың ба, соған бұйырылдың ба?!» деген дауыс келеді. Соны естіп, аттан түседі. Аталарының шопандарымен ұшырасып, оларға ат, киім-кешек және басқа нәрселерін береді де, шөлге қарай шығып кетеді. Өз дәуірінің ғалымдары арасында Ибрахим ибн Әдхам ғажайып шешендігімен ерекшеленген. Діни сауатты Суфён Ас-Саври, оның ілімін тыңдау үшін келгендер арасында Ибрахимнің осы қабылетін байқап, бұл салиқалы кісінің шешендігін және сауаттылығын құрмет етіп, өз сөзін тамамдауға асығады. Солай етіп ол Суфён Саврий және Фузайл ибн Йез сияқты ғұламалармен достасады. Шамда жасайды. Орақшылық пен бағда қарауылшылық етіп тірішілік етеді (Иброхим).

Және бір діни аңызда айтылуынша, Ибрахим ибн Әдхам сарайдың төбесінде бір кісінің жүргенінен оянып кетеді. Ол дауыстап «Сен кімсің?» деп сұрайды. «Түйемді іздеп жүрмін» деген жауапты естіп шах таң қалады да «Сарайдың төбесінде түйе не қылады?» дейді. Сарайдың төбесінен «Әй ғәпіл, сен Құдайды алтын тақтың үстінде зер шапан киіп іздейсің, алтын тақ үстінде Құдай не қылады?» деген сес келеді. Бұл сес Ибрахимнің қалғыған көңілін оятады.

Мұхамед Руми (ортағасыр тарихшысы) бұларға қосымша үшінші әңгімені қалдырған: Ибрахим ибн Әдхамның алдына келген мүсәпір кезбенің сарайды керуен сарайға теңестіргені оған жақпайды. Сонда мүсәпір кезбе Ибрахимнен, бұл сарай ілгері кімдікі болғандығын сұрайды. Шах болса бірнеше ата-бабаларының сол сарайда жасап өткенін айтады. «Бірі келіп, бірі кетсе, керуен сарай болмай не бұл?» дейді де мүсәпір көзден ғайып болады.

Суфизм ілімінің негізін қалаушылардың бірі ретінде танылған Ибрахим ибн Әдхам бүкіл мұсылман әлеміне белгілі ірі тұлға. Ол туралы Қазан төңкерісінен бұрын халқымыз арасында аңыз-әңгімелер, сондай-ақ, «Ибрахим Әдхам» киссасы кең таралған. Осы қисса С. Рафиддинов алғысөзімен «Ибрахим Адхам қиссаси» (Иброхим, 1991), К.Тоҳиров алғысөзімен «Қиссаи Ибрахим Адхам» (Қиссаи, 1993) деген атауларда басылып шықты.

Ибрахим ибн Әдхам қазіргі Ауғанстанның Балх қаласында дүниеге келген. Қашан туылғаны белгісіз. Шамамен 778-жылы қайтыс болған. Оның әкесі ислам дінін тарату дәуірінде болған соғыстар себепті осы жерге келген. Арабтардың Бану Тамим қауымынан, патшазадалар әулетінен, әскери адам болған. Осыған орай ол Маликшахтың қызы Маликаи Хубонға үйленген (Уәзір қаласына жақын жерде, Түркменстан аумағында Маликаи Хубон кесенесі де бар. Бірақ ол таққа қызықпаған, дәруіштік тұрмыс кешірген. Осындай орталықта тәрбиеленген.

Ибрахимнің патшалық тағын тастап кетуіне әкесі Әдхамның ролі көп болған. Әкесі де жалған дүниенің барлық әуестерінен, патшалық сияқты шексіз құқық және мүмкіндіктерден бас тартқан адам.

Мәліметтерге қарағанда, өмірінің көп бөлігін Сирияда өткізген Ибрахим Әдхам византиялықтармен болған соғыста қаза тапқан. Бірақ, әулиелердің символдық қабірлері әрқилы өлкелерде болатыны секілді Ибрахим Әдхамның да мазары анық қай жерде екендігі белгісіз. Ибрахим Әдхам өзі алғашқылардан болып негізін салған суфизм ілімін насихаттау үшін көп елдерді кезген, соның ішінде біздің өлкемізге де қадам басқан болуы мүмкін.

Жалпы алғанда, Ибрахим Әдхам туралы аңыз-әңгімелер көп. Ал оның ғибратты сөздері адамзат рухани тұрмысының азығы болып қаншама ғасырлардан бері құнын жоғалтпай келеді. Осындай ислам әлемінің жарқын тұлғасының рухына символдық қабір орнатылуының өзі тарихта халқымыздың ғұламаларға, ислам мәдениетіне болған үлкен махаббатынан дерек береді.

Фархат пен Шырын жайлы аңыздар, дастандар да өз дәуірінде сол орталықта жасаушы халықтың рухани өмірінен терең орын алғандығы мәлім, Үстіртте бұл аттары аңызға айналған ғашықтардың мазары халықтың тілек-армандарынан туындаған деп қорытынды жасау мүмкін. Себебі, халық өзі қалаған тұлғаларға арнап мазар, кесене орнатуы бұрыннан дәстүр болып сақталып қалған.

Бізге осы орында қаланың “Дәукескен”, “Уәзір” деп не үшін осылайынша аталуы қызығушылық тудырады.

Негізінде “Дәукескен” атауы “Уәзір”ден бұрыннан бар болған болуы мүмкін. Біздіңше, бұл үш сөздің бірігуінен жасалған: Даһ+Кас (немесе Кат)+Кан (Даһкаскан). Фонетикалық өзгеріске ұшырауымен “Даһкаскан” немесе “Даһкаскент” атауы бізге жеткенше “Дәукескен” болып кеткен болуы ықтимал. Демек, жалпы мәнісі – Дахтар жасайтын қорған ішіндегі қала яки болмаса дахтар жасайтын канал жанындағы қала. Шынында да Дәукескен қаласы солтүстік және шығыс жағынан үлкен дуалдармен қоршалған. Солтүстігіндегі ұзындығы 2 км келетін дуалдан көптеген керамикалар бөлшектері табылған. Бұл жәдігерлер б.з.д. IV-III ғасырларға тиісті ежелгі Хорезм керамикаларымен сәйкес келеді (Ягодин, Ходжаниязов, 1986: 88). Платоның етегі бойлап ежелден-ақ канал тартылғаны дәлелдерімізді айғақтай түседі.

Бізге белгілі, Үстірттің оңтүстік бөлімінде, яғни осы Дәукескен қаласы, Сарықамыс көлі маңдарында б.з.д. IV-III ғасырларда – б.э. III-IV ғасырларында массагеттермен туыстас ирантілдес даһ (даха, дай) тайпасы өмір сүрген. Б.э.д. III ғасырдың ортасында Аршақ басқарған даһ тайпасы Каспий аймағының оңтүстік-шығысын басып алды. Нәтижесінде 5 ғасырға жуық өмір сүрген қуатты Парфия патшалығы құрылды. Жайық өзені б.э.д. II ғасырдағы Птолемей картасында “Даик” түрінде көрсетілген. “Даик” атауы да осы дах, дай тайпасы атауымен байланысты (Ажигали, 2014). Көпшілік зерттеушілер Вивьен де Сен-Мартинаның түркменнің “теке” тайпасының атауын “дахтан” алғандығын қуаттайды. Қазақтардың “адай” руының шығу тегін де осы ежелгі тайпамен байланыстырады (Ажигали, 2001: 15).

Үстіртте даһ тайпасымен байланысты көптеген географиялық атаулар бар. Мысалы, Түркменстанда Дәхистан, Дәукемпир, Дәуқала және т.б. Осы аймақтағы Адаққала атауының мәнісі “аяқ” дегенді білдіреді, деген көзқарас басым. Бұған Махмұт Қашқариден мысал қылып көрсетеді, сондай-ақ, Адақтың Дариялықтың аяғында орналасқандығы дәлел етіледі. Алайда, Дариялықтың Сарықамысқа құяр аяғында басқа да тарихи жер-су атаулары баршылық. Сондықтан, Адақтың түбірі “дак”, яғни дахтар тайпасына байланысты атау екендігі шындыққа жақын келеді.

Қоңырат қаласының жанында қазір Дауыт ата мазары “Дәу ата” деп та аталатындығын жергілікті халық айтып жүрсе, ал Қоңыратқа жақын Үстірт жырасының етегіндегі бір үңгір “Дәу үңгір” аталады. Біздің ойымызша, “дәу” аффиксіне құрылған осы жер-су атауларының бәрі мәнісі даһ тайпасына жақындайды.

“Уәзір” атауы қала екінші мәрте өмір сүре бастаған кезде, яғни XV ғасырда қойылған болуы керек. Себебі қала атауы осы дәуірдегі деректерде атала бастаған.

Қорытынды. Соңғы жылдары Дәукескенде жүргізілген қазба жұмыстары бұл жерде бес мәрте құрылыс жұмыстары жүргізілгендігін көрсетті. Сондықтан қаланың қорғану архитектурасы үнемі дамып отырған (Хожаниязов, Хақимиязов, 1997: 53). Дәукескен дуалынан табылған керамикалар б.з.д. IV-III ғасырлар жәдігерлерінен дерек берсе, біздің дәуіріміздің III-IV ғасырларына тиісті жәдігерлер В. Ягодин тарапынан анықталған болатын (Ягодин, 1987: 134). Бұл жәдігерлер осы жердің Арал бойындағы ежелгі отырықшы халықтармен көшпенділердің мәдениеті бас түйістірген орны болғандығын айғақтайды.

Кушан дәуірінде қаланың дуалдары қайта өңделген. Дәукескендегі тұрмыс көшпенділер орталығымен тығыз байланыста болған. Аймақтан жиырмадан артық

ежелгі және орта ғасырларға тән көшпенділер ескерткіштері табылып картаға түсірілген. Дәукескен отырықшы халықтармен көшпенділердің арасындағы экономикалық алмасу орталығы ретінде қалыптасқаны байқалады (Ягодин, 1976: 44-48).

Дәукескен территориясынан Алтын Орда дәуіріне тиісті теңгелер де табылды (Петров, 2010: 121-148). Афригидтер дәуірі ескерткіштері табылмаған болса да қала IX-XII ғасырларға дейін жақсы сақталып қалған. Моңғолдар басып кіргенде басқа қалалар сияқты Дәукескен де қиратылды. XIV ғасырда аймаққа су келуімен Хорезм әміршілерінің назарына ілігеді. Қалада жаңадан құрылыстар жүреді. XV ғасырда қала недәуір жақсы бекініске ие болады. Дәукескеннің саяси маңызы XVI ғасырдан бастап арта бастайды да ол Тирсек, Янги-шехр, Адақ, тіпті Үргеніш, Ниса, Абиверд, Фераб сияқты ірі қалалардың астанасы болады.

Бұл дәуірге келіп Арал бойында күшті феодалдық бөлшектену орын алады, өз алдына бөлектенген патшалықтан қолдан-қолға үздіксіз жиі-жиі ауысып тұрады.

XVII ғасырда Уәзір Үргеніш сияқты қанағатсыз таққа таласушылардың орталығы болып қалады. Осы кезеңде хан әрі тарихшы Әбілғазы Баһадүр астананы Хиуа қаласына көшіреді де қала XIX ғасырға дейін қаңырап қалады. XIX ғасырда қаланы қайта өндеуге және айналасын көгалдандыруға әрекет жасалады, дегенмен қуаңшылық салдарынан және Хиуа ханы аумасқандықтан қолға алған шаралар нәтижесіз қалады. Міне содан бері мыңжылдық тарихтар куәсі болған Уәзір қаласы қазірде меніреу далаға айналған.

Уәзір қаласы археологиялық зерттеу жұмыстарын талап етеді. Қала Түркменстан менен Өзбекстанның қақ шекарасында орналасқандықтан қазіргі таңда қалада не археологиялық жұмыстар жүргізуге, не туристік объект ретінде ол жерге саяхат етуге, не киелі орын ретінде зират етуге мүмкіндік (рұқсат) жоқ. Аталған мемлекеттерге тарихи қаланың осындай мүмкіндіктерін пайдалану үшін ортақ шешімге келуге ұсыныс етіледі.

Әдебиеттер

- Абулгази, 1897 — *Абулгази Бахадур-хан* Родословная туркмен. Перевод А.Тушанского. Ашхабад, 1897. 74 с.
- Абуль-гази, 1906 — *Абуль-гази*. Родословное древо тюрков (перевод Г.С. Саблукова). Казань: Типо-литография Императорского Университета, 1906. 336 с.
- Ажигали, 2001 — *Ажигали С.Е.* Очерк этнической истории аридной зоны Арало-Каспия (в свете проблем этногенеза) // История и культура Арало-Каспия. Алматы: Құс жолы, 2001. С. 7-38.
- Ажигали, 2014 — *Ажигали С.Е.* Очерк культурного наследия Арало-Каспийского региона // Электронное научное издание Альманах Пространство и Время. Т. 5. Вып. 1. Часть 2. 2014. 22 с.
- Английские, 1937 — Английские путешественники в Московском государстве в XVI веке. Л., 1937. 306 с.
- Андрианов, 1969 — *Андрианов Б.В.* Древние оросительные системы Приаралья. М.: Наука, 1969. 252 с.
- Ахмедов, 1965 — *Ахмедов Б.Б.* Государство кочевых узбеков. М.: Наука, 1965. 193 с.
- Ахмедов, 1985 — *Ахмедов Б.Б.* Историко-геологическая литература Средней Азии XVI-XVII вв (писменные памятники). Ташкент: ФАН, 1985. 262 с.
- Бартольд, 1963 — *Бартольд В.В.* Сочинения. Т. I. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Москва: Изд. Восточной литературы, 1963. 759 с.
- Бартольд, 1965 — *Бартольд В.В.* Сведения об Аральском море. Т. 3. М., 1965. 120 с.
- Вайнберг, 1960 — *Вайнберг Б.И.* Туркменское население по Дарьяльску. МХЭ. Вып. 4. М., 1960. С. 115-133.
- Веселовский, 1891 — *Веселовский Н.* Иван Данилович Хохлов (Русский посланник в Персию и Бухару в XVII вв). СПб, 1891. 27 с.
- Гулямов, 1957 — *Гулямов Я.Г.* История орошения Хорезма с древнейших времен до наших дней. Ташкент: ФАН, 1957. 313 с.
- Есбергенов, 1993 — *Есбергенов Х.* Қоңырат: тарихый хәм мәдений естеликлери. Нөкис: Билим, 1993. 120 б.

- Иброҳим — *Иброҳим* ибн Адҳам. URL: <https://islom.uz/maqola/9741>
- Иброҳим, 1991 — *Иброҳим* Адҳам қиссаси / нашрга тайёрловчи ва сўз боши С. Раъфидинов. Тошкент, 1991. 192 б.
- Костенко, 1880 — *Костенко Л.Ф.* Опыт военного статического обозрения Туркестанского военного округа. Туркестанский край. СПб, 1880. 487 с.
- Қиссаи, 1993 — *Қиссаи* Иброҳим Адҳам / тузувчи ва сўзбоши Қ. Тоҳиров. Самарқанд: Зарафшон, 1993. 106 б.
- Лохтин, 1897 — *Лохтин В.В.* Река Аму и ее древнее соединение с Каспийском морем. СПб, 1879. С. 92.
- Материалы, 1938 — Материалы по истории туркмен и Туркмении. Т. 2. М.-Л.:Изд. АН СССР, 1938. 700 с.
- Материалы, 1969 — *Материалы* по истории Казахских ханств в XV-XVIII вв. Алма-Ата, Наука, 1969. 655 с.
- Материалы, 1985 — *Материалы* к своду памятников истории и культуры Каракалпакской АССР. Вып. 1. Нукус: Каракалпакстан, 1985. 163 с.
- Мунис, Огахий, 2019 — *Мунис, Огахий.* Фирдавсу-л-икбол. Тошкент: Лочин, 2019. 402 б.
- Петров, 2010 — *Петров П.Н.* Клад из Дев-кескен-кала и вопросы начала чеканки серебряных монет в Джучидском улусе // *Золотоордынская цивилизация*. Выпуск 3. Казан: ФЭН, 2010. С. 121-149.
- Петрусевиц, 1878 — *Петрусевиц Н.Г.* Предварительный отчет об исследовании Дарьялыка (Узбой) и Сарыкамышской котловины // *Известия Кавказского отделения РГО*. Т. V. Тифлис, 1878. С. 241-256.
- Пугаченкова, 1963 — Пугаченкова Г.А. Материалы к истории Хорезмского зодчества // МХЭ. Вып. 7. 1963. С. 118-137.
- Толстов, 1948 — *Толстов С.П.* По следам древнехорезмийской цивилизации. М.-Л.: Изд. АНССР, 1948. 323 с.
- Тулибаева, 2003 — *Тулибаева Ж.М.* Персоязычные источники по истории казахов и Казахстана XII-XIX вв. Дисс.на соискание уч.степени д.и.н. Алматы, 2003. 172 с.
- Умняков, 1929 — *Умняков И.И.* Архитектурные памятники Средней Азии. Ташкент, 1929. 40 с.
- Ходжаниязов, 2007 — *Ходжаниязов Ф.* Қадимги Хоразм мудофаа иншоотлари. Тошкент: «O'zbekiston», 2007. 216 б.
- Хожаниязов, Хақимниязов, 1997 — *Хожаниязов Г., Хақимниязов Ж.* Городище Дэвкескен-Вазир. Нукус: Билим, 1997. 76 с.
- Хожаниязов, Юсупов, 1994 — *Хожаниязов Ф., Юсупов Ю.* Қарақалпақстандағы муқаддес орынлар. Нөкис, 1994. 68 б.
- Ягодин, 1976 — *Ягодин В.Н.* Устюрт и Приаральская дельта // *Общественные науки в Узбекистане*, 1976. № 1. С. 45-52.
- Ягодин, 1987 — *Ягодин В.Н.* Кочевники на северно-западных границах Хорезма. Взаимодействие кочевых культур и древних цивилизаций (тезисы докладов). Алматы, 1987. 209 с.
- Ягодин, Ходжаниязов 1986 — *Ягодин В.Н., Ходжаниязов Г.* Вал Дэвкескенский // *Вестник ККО АН РУз*, № 3 (105). 1986. С. 86-89.
- Ibn Fadlan's, 1939 — *Ibn Fadlan's* Reisebericht von a. Zeki validi Togan. Leipzig, 1939. 336 p.
- Lenz, 1870 — *Lenz P.* Unsere Kenntnisse über den früheren Lauf des Amu-Daria. Eggers, 1870. No. 3. 52 p.
- Lerch, 2010 — *Lerch P.* Khiva oder Kharezm: seine historischen und geographischen Verhältnisse. Schmitzdorff, 1873. 210 p.
- Michiel, 1875 — *Michiel Jan De Goeje.* Das Alte Bett des Oxus Amû-Darj. Leiden, 1875. 132 p.

References

- Abulgazi, 1897 — *Abulgazi* Bahadur-han. Rodoslovnaya turkmen. Perevod A.Tushanskogo. [Pedigree of the Turkmens. Translation by A. Tushansky.] Ashhabad, 1897. 74 p. (In Russ.).
- Abul-gazi, 1906 — *Abul-gazi.* Rodoslovnoe drevo tyurkov [perevod G.S. Sablukova]. [Family tree of the Turks [translation by G.S. Sablukov]] – Kazan: Tipo-litografiya Imperatorskogo Universiteta, 1906. 336 p. (In Russ.).
- Ahmedov, 1965 — *Ahmedov B.B.* Gosudarstvo kochevyih uzbekov. [State of nomadic Uzbeks.]. Moscow: Nauka, 1965. 193 p. (In Russ.).
- Ahmedov, 1985 — *Ahmedov B.B.* Istoriko-geologicheskaya literatura Sredney Azii XVI-XVII vv [pismennyye pamyatniki] [Historical and geological literature of Central Asia in the 16th and 16th centuries [written monuments]]. Tashkent: FAN, 1985. 262 p. (In Russ.).

Ajigali, 2001 — *Ajigali S.E.* Oчерк etnicheskoy istorii aridnoy zonyi Aralo-Kaspiya [v svete problem etnogeneza] [Essay on the ethnic history of the arid zone of the Aral-Caspian Sea [in the light of problems of ethnogenesis]] // *Istoriya i kultura Aralo-Kaspiya*. Almaty: Qus joly, 2001. Pp. 7-38. (In Russ.).

Ajigali, 2014 — *Ajigali S.E.* Oчерк kulturnogo naslediya Aralo-Kaspiyskogo regiona // *Elektronnoe nauchnoe izdanie Almanah Prostranstvo i Vremya*. Vol. 5. Iss. 1. [Essay on the cultural heritage of the Aral-Caspian region] Part 2. 2014. 22 p. (In Russ.).

Andrianov, 1969 — *Andrianov B.V.* Drevnie orositelnyie sistemy Priaralya. [Ancient irrigation systems of the Aral Sea region.] Moscow: Nauka, 1969. 252 p. (In Russ.).

Angliyskie, 1937 — *Angliyskie* puteshestvenniki v Moskovskom gosudarstve v XVI veke. [English travelers in the Muscovite state in the 16th century.] L., 1937. 306 p. (In Russ.).

Bartold, 1963 — *Bartold V.V.* Sochinenie. T.I. Turkestan v epohu mongolskogo nashestviya. [Composition. T.I. Turkestan in the era of the Mongol invasion.]. Moskva: Izd. Vostochnoy literaturyi, 1963. 759 p. (In Russ.).

Bartold, 1965 — *Bartold V.V.* Svedenie ob Aralskom more. T. 3. [Information about the Aral Sea. V. 3.] Moscow, 1965. 120 p. (In Russ.).

Esbergenov, 1993 — *Esbergenov H.* Qonyrat: tariyhiy hám mádeniy estelikleri [Kungrad: historical and cultural memorials]. Nókis: Bilim, 1993. 120 p. (In Karakalpak.).

Gulyamov, 1957 — *Gulyamov Ya.G.* Istoriya orosheniya Horezma s drevneyshih vremen do nashih dney [History of irrigation of Khorezm from ancient times to the present day]. Tashkent: FAN, 1957. 313 p. (In Russ.).

Hodjanliyazov, 2007 — *Hodjanliyazov G'.* Qadimgi Horazm mudofaa inshootlari [Ancient Khorezm defensive structures]. Toshkent: «O'zbekiston», 2007. 216 p. (In Uzb.).

Hodjanliyazov, Hakimniyazov, 1997 — *Hodjanliyazov G., Hakimniyazov J.* Gorodische Devkesken-Vazir [Devkesken-Vazir settlement]. Nukus: Bilim, 1997. 76 p. (In Russ.).

Hojaniyazov, Yusupov, 1994 — *Hojaniyazov G., Yusupov O.* Qaraqalpaqstandagi muqaddes orynlar [Sacral places in Karakalpakstan]. Nokis, 1994. 68 p. (In Karakalpak.).

Ibn Fadlan's, 1939 — *Ibn Fadlan's* Reisebericht von a. Zeki validi Togan [Ibn Fadlan travel report by a. Zeki velidi Togan]. Leipzig, 1939. 336 p.

Ibrohim — *Ibrohim* ibn Adham. URL: <https://islom.uz/maqola/9741>

Ibrohim, 1991 — *Ibrohim* Adham qissasi / nashrga tayorlovchi va so'z boshi S. Rayfiddinov. [The story of Ibrahim Adham / prepared for publication and foreword by S. Raifiddinov.] Toshkent, 1991. 192 p. (In Uzb.).

Kostenko, 1880 — *Kostenko L.F.* Opyit voennogo staticheskogo obozreniya Turkestanskogo voennogo okruga. Turkestanskiy kray. [Experience of military static survey of the Turkestan military district. Turkestan region.] SPb, 1880. 487 p. (In Russ.).

Lenz, 1870 — *Lenz P.* Unsere Kenntnisse über den früheren Lauf des Amu-Daria [Our knowledge of the earlier course of the Amu-Daria.]. Eggers, 1870. No. 3. 52 p.

Lerch, 1873 — *Lerch P.* Khiva oder Kharezem: seine historischen und geographischen Verhältnisse [Khiva or Kharezem: its historical and geographical conditions.]. Schmitzdorff, 1873. 210 p.

Lohtin, 1879 — *Lohtin V.V.* Reka Amu i ee drevnee soedinenie s Kaspiyskom morem [The Amu River and its ancient connection with the Caspian Sea]. SPb, 1879. 92 p. (In Russ.).

Materialy, 1938 — *Materialy* po istorii turkmen i Turkmenii. Vol. 2. [Materials on the history of the Turkmen and Turkmenistan. V. 2.] M-L.: Izd. AN SSSR, 1938. 700 p. (In Russ.).

Materialy, 1969 — *Materialy* po istorii kazahskih hanstv v XV-XVIII vv. [Materials on the history of the Kazakh khanates in the XV-XVIII centuries.] Alma-Ata, Nauka, 1969. 655 p. (In Russ.).

Materialy, 1985 — *Materialy* k svodu pamyatnikov istorii i kulturyi Karakalpakskoy ASSR. Iss. 1. [Materials for the collection of historical and cultural monuments of the Karakalpak Autonomous Soviet Socialist Republic. Vol. 1.] Nukus: Karakalpakstan, 1985. 163 p. (In Russ.).

Michiel, 1875 — *Michiel* Jan De Goeje. Das Alte Bett des Oxus Amû-Darj [The Old Bed of Oxus Amû-Darj]. Leiden, 1875. 132 p.

Munis, Ogahiy, 2019 — *Munis, Ogahiy.* Firdavsul-iqbol. Toshkent: Lochin, 2019. 402 p. (In Uzb.).

Petrov, 2010 — *Petrov P.N.* Klad iz Dev-kesken-kala i voprosyi nachala chekanki serebryanyih monet v Djuchidskom uluse // *Zolotoordiyinskaya tsivilizatsiya*. Iss. 3. [Treasure from Dev-kesken-kala and questions about the beginning of minting silver coins in the Dzhuchid ulus]. Kazan: FAN, 2010. Pp. 121-149. (In Russ.).

Petrusevich, 1878 — *Petrusevich N.G.* Predvaritelnyiy otchet ob issledovanii Daryalyika [Uzboy] i Saryikamyishskoy kotlovinyi. Izvestiya Kavkazskogo otdeleniya RGO. Vol. V. [Preliminary report on the study of Daryalik [Uzboy] and the Sarykamys basin.]. Tiflis, 1878. Pp. 241-256. (In Russ.).

Pugachenkova, 1963 — *Pugachenkova G.A.* Materialy k istorii Horezmskogo zodchestva [Materials on the history of Khorezm architecture] // MHE. Iss. 7. 1963. Pp. 118-137. (In Russ.).

Qissai, 1993 — *Qissai* Ibrohim Adham / tuzuvchi va so'zboshi Q. Tohirov [Story Ibrahim Adham / compiled and foreword by Q. Tahirov]. Samarqand: Zarafshon, 1993. 106 p. (In Uzb.).

Tolstov, 1948 — *Tolstov S.P.* Po sledam drevnehorezmiyskoy tsivilizatsii [In the footsteps of the ancient Khorezmian civilization]. M.-L.: Izd. AN SSSR, 1948. 323 p. (In Russ.).

Tulibaeva, 2003 — *Tulibaeva J.M.* Persoyazyichnyie istochniki po istorii kazahov i Kazahstana XII-XIX vv. Diss.na soiskanie uch.stepeni d.i.n. [Persian-language sources on the history of the Kazakhs and Kazakhstan 12-19 centuries] Almaty, 2003. 172 p. (In Russ.).

Umnyakov, 1929 — *Umnyakov I.I.* Arhitekturnyie pamyatniki Sredney Azii [Architectural monuments of Central Asia]. Tashkent, 1929. 40 p. (In Russ.).

Vaynberg, 1960 — *Vaynberg B.I.* Turkmenskie naselenie po Daryalyiku. MHE. Iss. 4. [Turkmen population according to Daryaliik. Vol. 4.] M., 1960. Pp. 115-133. (In Russ.).

Veselovskiy, 1891 — *Veselovskiy N.* Ivann Danilovich Hohlov [Russkiy poslannik v Persiyu i Buharu v XVII vv.]. [Ivan Danilovich Khokhlov [Russian envoy to Persia and Bukhara in the 17th century]. SPb, 1891. 27 p. (In Russ.).

Yagodin, 1976 — *Yagodin V.N.* Ustyurt i Priaralskaya delta [Ustyurt and the Aral Sea delta.]. ONU, No. 1. 1976. Pp. 45-52. (In Russ.).

Yagodin, 1987 — *Yagodin V.N.* Kochevniki na severno-zapadnyih granitsah Horezma. Vzaimodeystvie kochevyih kultur i drevnih tsivilizatsii [tezisyi dokladov] [Nomads on the northwestern borders of Khorezm. Interaction of nomadic cultures and ancient civilizations [abstracts of reports]]. Almaty, 1987. 209 p. (In Russ.).

Yagodin, Hodjaniyazov, 1986 — *Yagodin V.N., Hodjaniyazov G.* Val Devkeskenskii [Devkesken rampart] // Vestnik KKOANRUz, No. 3 [105], 1986. Pp. 86-89. (In Russ.).

ОТАН ТАРИХЫ. 2024 № 27 (2)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ. 2024. № 27 (2)

МЕТОДОЛОГИЯ / METHODOLOGY

Смағұлов О., Смағұлова А.

ҚАЗАҚСТАН – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ 50-ҒАСЫРЛЫҚ ЭТНИКАЛЫҚ ТАРИХЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ҚАРА ШАҢЫРАҒЫ.....284

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Әбсадық А. А., Исенов Ө. И.

ӘБІЛҚАЙЫР (1693 - 1748) ТУРАЛЫ ТАРИХИ АҢЫЗДАР:
«ХАН СҮЙЕГІ» ҚОРЫМЫ, ҚАРАҚҰМ ҚҰРЫЛТАЙЫ.....301

Аманова М.И.

ТРАДИЦИЯ 和亲 (ХЭЦИНЬ): ДИНАСТИЧЕСКИЕ БРАКИ МЕЖДУ КИТАЕМ И ТЮРКСКИМИ ГОСУДАРСТВАМИ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ ДИНАСТИИ СУЙ.....317

Жолдасұлы Т., Байжанова Г.Н.

СОВЕТТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИСЛАМДЫҚ ҚАСИЕТТІ ЖЕРЛЕР:
АТЕИСТІК ШАБУҢАЛ МЕН ҮГІТ-НАСИХАТ.....328

Қамбарбекова Ф.Ә.

«ТАРИХ-И МУҒУЛ» ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ БОЙЫНША ДЕРЕККӨЗ РЕТІНДЕ.....347

Қанаатов Е.Е. (Узбекистан)

ДӘУКЕСКЕН (УЭЗІР) ҚАЛАСЫ361

Қапбаров Г.Ш., Гюндозду А., Шашаева Г.К.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ КӨШІ-ҚОН ҮДЕРІСТЕРІНІҢ
ДИНАМИКАСЫ (1991-2023 жж.).....376

Кванбау О. (Турция)

KEY CONCEPTS OF THE MEIJI PERIOD IN GENRO COUNCIL
STUDIES (LATE XIXth CENTURY).....389

Munai Ye. (КНР), Abdilashim D. (Япония)

RESEARCH ON THE NOBLE TITLES IN ÖTÄMİŞ HÄJĪ'S ĆINGİZ-NĀMA.....403

Оралова А.А., Қабылдинов З.Е.

ҚОЖАБЕРГЕН БАТЫР ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНЫҢ ШЫҒЫС ШЕКАРАСЫ.....413

Ошан Ж., Борбасов С. М., Оралова А.А.

ДЖУНГАРСКИЙ НОЙОН АМУРСАНА, КАЗАХСКИЙ ХАН АБЫЛАЙ И
КОЖАБЕРГЕН БАТЫР.....432

Saktajanova Z.G., Baigozhina G.M.

CONSTRUCTING THE NATIONAL IDENTITY OF KAZAKHS IN LITERARY
WORKS OF HISTORICAL GENRE IN THE 1960-1970s.....450

Sheriyazdanov B.R., Akanov K.G.

KOREANS DEPORTED TO KAZAKHSTAN: HISTORICAL MEMORY
AND EXPERIENCE OF ADAPTATION.....466

Sultangazy G.Zh., Nurbayev Zh.Ye., Medeubayev Ye.I.

DEVELOPMENT OF BIOGRAPHICAL RESEARCH AS A FACTOR
OF CONCEIVING NATIONAL IDENTITY.....481

Торайгыров Е.М.

ВОПРОС О ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ИРТЫШСКОЙ ДЕСЯТИВЕРСТНОЙ
ПОЛОСЫ (XIX – НАЧАЛО XX В.).....493

АРХЕОЛОГИЯ / ЭПИГРАФИКА

Мүминов Ә.Қ. (Турция), Медерова Д.Е., Дүйсенов Б.Д.

«АБАТ-БАЙТАҚ» ҚОРЫМЫНЫҢ АРАБЖАЗУЛЫ ЭПИГРАФИКАЛЫҚ
ЕСКЕРТКІШТЕРІ – АЛТЫН ОРДА КЕЗЕҢІНЕН KEЙІНГІ ҚОҒАМНЫҢ ДЕРЕККӨЗІ РЕТІНДЕ.....514

Бекзатқызы И.

ОЙКОНИМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ:
ФОРМИРОВАНИЕ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ.....529

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.
